



**Леся ОХРИМЕНКО,**  
викладач методики української мови в початкових класах,  
заступник директора з навчально-виробничої роботи КЗ ЛОР  
Самбірського педагогічного коледжу імені Івана Филипчика

## *Діалогічні методи навчання на уроках української мови в початкових класах*

УДК 37. 026: 811.161.2

**Постановка проблеми.** Сьогодні в початковій школі оновлено зміст освіти у зв'язку з його реформуванням та відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти [4, 1–17]. Чинні навчальні програми з української мови побудовані так, що зміст навчального матеріалу відповідає державним вимогам, тобто чітко вказують на те, що мають знати і вміти учні, навчаючись у початковій школі [6, 55–70].

Відповідно до змісту навчання педагоги, методисти, вчителі-практики шукають нові методи навчання, які б сприяли активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, підвищували ефективність набуття ними мовних знань та мовленнєвих умінь [1; 2; 3; 7].

**Аналіз останніх публікацій.** Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури показав, що проблема методів пов'язана із змістом освіти.

У цьому напрямку працюють і провідні дидакти А.М.Алексюк, Ю.І.Мальований, І.А.Зязюн, В.І.Онищук, О.Я.Савченко [1; 2; 3; 7].

У дидактиці методи навчання кваліфікуються як упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань [3, 206], а в методиці навчання ця проблема розуміється як спосіб навчальної роботи вчителя під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів із розв'язування різних дидактичних завдань [5, 23].

А.М.Алексюк розглядає методи як способи навчання і подає їх класифікацію відповідно до змісту навчання [1]. На його думку, метод поєднує дві взаємозв'язані сторони діяльності вчителя та учнів: викладання й учіння. Як зазначає А.М.Алексюк, характер такої взаємодії залежить від джерела знань [1].

За твердженням О.Я.Савченко, головне в методі навчання – це можливості для організації пізнавальної діяльності учнів, де взаємопов'язана й

послідовно відбувається спільна діяльність учителя й учнів [7, 194].

"Усякий правильний метод, — як ще зазначав К.Д.Ушинський, — пропонує переходити в навчанні від відомого до невідомого, а не навпаки. При такому методі навчання збуджується самостійна робота учня, яка складає основу всякого вчення" [9, 290]. Він також підкреслював, що метод — це інструмент у руках учителя, який служить не тільки для введення тих чи інших істин у голову учнів, а й для керівництва за спостереженням і мисленням дітей під час вивчення ними предметів і явищ навколишнього середовища [9, 290].

Видатний педагог ХХ ст. В.О.Сухомлинський вважав, що від використання методу розуміння слова на уроках рідної мови залежить доступність та ефективність її вивчення для дітей молодшого шкільного віку [8].

Серед методистів проблемою методів навчання займалися М.С.Вашуленко, Л.О.Варзацька, А.С.Зиммельдінова, М.М.Проць [2; 5].

М.С.Вашуленко пропонує на уроках української мови використовувати такі методи роботи над словом, як спостереження, аналіз, порівняння, творчі справи та завдання [2].

А.С.Зиммельдінова та М.М.Проць теж наводять ряд методів і методичних прийомів (у т.ч. і словесних) роботи над фонетикою, лексикою та граматику у початкових класах, які спрямовані на засвоєння учнями мовних знань та формування мовних і мовленнєвих умінь [5, 34].

Отож, попри значну кількість робіт, присвячених розкриттю методів навчання, дослідження діалогічних методів залишається поза увагою дидактів та методистів.

**Метою цієї статті** є висвітлити впровадження діалогічних методів навчання на уроках української мови в початкових класах.

### **Виклад основного матеріалу.**

Серед методів навчання на сьогодні для роботи в початковій школі виділяються діалогічні методи, які доцільно використовувати на уроках української мови. Вони дають можливість учителеві одержати зворотну інформацію від учнів про засвоєння мовного матеріалу, про сформованість у них умінь і навичок. Без зворотного зв'язку вчителю складно навчати дітей, адже сучасна оновлена програма з української мови для початкових класів спрямована на результат навчання учнів [5, 28].

Діалогічні методи навчання — це методи взаємодії учителя й учнів, учнів між собою та учня з учнем, під час якої вони одержують мовні знання та в них формуються мовленнєві вміння. Вони реалізуються за таких обставин: *створення умов для активного навчання учнів, використання творчого потенціалу*

*вчителя й учнів, потреби особистісного розвитку, довіра до дітей; орієнтування на співпрацю і вияв щирої зацікавленості в їхньому зростанні.*

Їх впровадження виправдовує себе лише за умови активної участі у взаємодії учителя і всіх дітей, які об'єднані спільними інтересами, коли вони вчаться висловлювати власну думку з приводу мовних явищ та фактів.

До методів діалогічної взаємодії належать діалог, евристична бесіда, пізнавальні ігри-змагання, моделювання проблемних та мовленнєвих ситуацій, навчальна дискусія тощо.

Розглянемо кожен метод.

Провідним методом навчання на уроках української мови є діалог у навчанні, спілкування, обмін думками. "Діалог у навчанні — це форма педагогічної взаємодії в умовах навчальної ситуації, в ході якої відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і регулюються відносини" [3, 96].

Навчання на ґрунті діалогічної взаємодії з учнями забезпечує молодшим школярам активну позицію у навчальному діалозі з учителем, дає змогу відчувати себе як особистість.

Наприклад, можна організувати діалог проблемного характеру на основі вивченого мовного матеріалу під час його закріплення:

1. Пояснити, чим відрізняються голосні звуки від приголосних? Букви від звуків?

2. Визначити, які букви належать до йотованих? (А, я, є, е, у, ю, и, о, і).

3. Поміркувати над словами, називаючи букви, якими позначаються звуки у слові, вказуючи на особливості вживання букв (*щ* — [шч], *я* — [йа], *ю* — [йу], *є* — [йе]).

4. Розглянути, чим різняться між собою слова: *рис* — *сир*; *рак* — *мак*; *сом* — *сон*; *коса* — *коза*?

5. Дібрати слова до відповідної теми: "Дерева"; "Квіти"; "Овочі"; "Фрукти". Пояснити, як це можна зробити.

6. Визначити, де форми слова, а де — спільнокореневі слова. (*Сад*, *садівник*, *садочок*, *у садку*, *садом*, *садити*, *у саду*).

Назвати ознаки форми слова і спільнокореневих слів. Навести приклади.

7. Довести, що утворена низка слів належить до спільнокореневих. (*Ніс*, *носити*, *нести*, *носій*, *носильник*; *ніс*, *носик*, *носи*, *носатий*, *носова*).

Чи достатньо звукової подібності, щоб ці слова назвати спорідненими?

8. Пояснити, чи належать до спільнокореневих такі слова: *вода*, *водити*, *підводний*; *їжак*, *їжакуватий*, *їжаченя*; *сміх* — *сміхунчик*; *цукор* — *цукерка*, *цукерниця*.

9. Розглянути ситуацію "Родичі". *На прогулянку вийшли гусак, гуска і маленькі гусенятка. Вони*

підійшли до дерева, по корі якого повзла гусинь. Гуси зупинилися, привіталися і назвали себе. Потім запитали: – Ти хто? У відповідь почули: – Я гусинь, ваша тітка”.

– Чи права гусинь? Доведіть свою думку на прикладах.

10. Визначити, до яких частин мови належать подані слова: *ходити, ходьба; світлий, світлішає, світлість; цвіт цвітіння, цвісти*.

11. Поміркувати над значенням слів *рука, ручка, кран, їжак* (тварина, морський їжак); *коса* (знаряддя праці та вид зачіски); *лисички* (дикі тварини і гриби); *вушко* (у котика, у голки, у горнятка); *півник* (домашня птиця, квіти).

Під час діалогу учні разом із учителем спостерігають, аналізують, розпізнають, порівнюють та узагальнюють мовні явища, застосовуючи правила та визначення.

Евристична бесіда (запитання – відповідь) – це форма навчання, за якої учитель не повідомляє учням готові знання, а вміло поставленими запитаннями змушує їх самих на основі своїх знань, уявлень, спостережень, життєвого досвіду приходити до нових понять і правил” [3, 108–109].

Бесіда евристичного характеру – це пошукова бесіда, в результаті якої в учнів формуються мовні знання та мовленнєві уміння. Наприклад.

Під час вивчення теми "Частини мови: їх класифікація" провести **евристичну бесіду** на основі опорних знань, одержаних у 2–3 класах.

– Висловити свою думку, пояснити, які слова належать до самостійних частин мови.

– Пояснити, чому слова діляться на частини мови. На чому ґрунтуються ваші докази? (Використовуйте зразки: – *Я вважаю, що...*).

– Розповісти, за якими ознаками класифікуються частини мови. Навести аргументи, які розкривають основне поняття "Частини мови" .

– Довести, що іменники, прикметники та дієслова – це частини мови. Використати визначення цих частин мови.

– Порівняти слова – частини мови з маленькими словами *в, на, під, за, перед, над*. Пояснити, чи вони належать до частин мови. Чому? Навести приклади.

– Узагальнити свою думку (зробити висновок, починаючи словами: *отож, отже, ... таким чином...*).

Опрацьовуючи тему "Значення слова", пояснити, як утворюються слова зі спорідненою частиною слова: *само / скид, хід, кат; те / лескоп, атр, ніс; гар / дероб, аж, дини, буз; чере / паха, пиця, шня, мха; ота / ман, ра; воро / на, тар, та*.

Розглянемо навчальний матеріал з української мови для евристичних бесід (4 клас).

Евристична бесіда – це метод організації творчої діяльності школярів через розв’язання проблеми у співробітництві з учителем. Функції вчителя у цій бесіді полягають не тільки в постановці системи

запитань, управлінні пошуком нових знань і способів діяльності, а й у показі механізму пошуку способів отримання відповідей на ті запитання, на які учні не можуть самостійно знайти відповідь [3, 39]. Цей вид бесіди підводить учнів до самостійних висновків і є важливим засобом активізації розумової діяльності дітей. Евристична бесіда передбачає, що учні оволодівають новими знаннями за максимальної їхньої активності.

За допомогою бесіди здійснюється контакт між учителем і учнями. Вона сприяє розвитку логічного мислення, однак її не можна будувати на невідомому учням матеріалі.

Тема "Іменник" розглядається під час уявної подорожі містами і селами України, коли учні спілкуються і узагальнюють вивчене про іменник.

1. Довести, що подані слова належать до іменників: *автобус, машина, подорож, діти, учні, квіти, дерева*. Поспостерігати за ознаками іменника і вивести для нього правило. Навести приклади.

2. Як змінюються іменники? Показати на прикладах.

3. Обґрунтувати ознаки, за якими визначається належність іменників до роду – чоловічого, жіночого, середнього.

4. Навести приклади іменників-синонімів та іменників-антонімів.

5. Якими членами речення можуть бути іменники?

6. Як зв’язуються іменники з іншими словами? (за допомогою закінчень та прийменників).

Тема "Узагальнення знань про прикметник" розглядається після проведеної екскурсії "Стежками рідного краю". Під час розповіді про рідний край організовується пошукова бесіда, у процесі якої учні розкривають роль прикметника в реченні.

1. Простежити, якими словами в реченні зв’язані прикметники: *Чудовий день розпочався з самого незвичайного ранку*. Від якого слова ставиться питання до прикметника? (Від іменника).

2. Довести, що прикметник в однині змінюється (за родами, відмінками і за числами). Навести приклади.

3. Пояснити, чому прикметник не змінюється у множині за родами, а за числами змінюється.

4. Обґрунтувати, що прикметник у реченні виступає здебільшого другорядним членом.

На уроці української мови можна поєднувати евристичну бесіду з розповіддю-поясненням нового матеріалу. Наприклад, у процесі вивчення теми "Дієслова" спочатку запропонувати учням прослухати розповідь – пояснення учителя, а потім залучити їх до евристичної бесіди, мета якої сформулювати поняття про дієслово як частину мови; розвивати вміння свідомо вживати дієслова в усному та писем-

ному мовленні; виробляти навички правопису особових закінчень уживаних дієслів 1 та 2 дієвідмін.

Після розповіді-пояснення про дієслово відбувається обговорення за питаннями:

1. Як називається частина мови, що вказує на дію предметів?

2. На які питання відповідають дієслова?

3. Як змінюються дієслова за числами? (За часами?).

4. Визначити дієслова, які відповідають на питання що роблять? (*учні*); що робив? (*майстер*); що робити ме? (*учитель*).

5. Як змінюються дієслова теперішнього часу? (За особами і числами).

6. Як називається форма дієслів, яка відповідає на питання що робити?, що зробити?

Серед діалогічних методів виділяється гра пізнавального спрямування. Можна проводити такі ігри з мовними завданнями: "Ерудит", "Брейн-ринг", "Шасливий випадок", "Перший мільйон" та інші. Хід ігор ми не описуватимемо, а подамо мовні завдання до окремих із них.

Мовні завдання до гри "Ерудит". (Перемагає той учасник, який виконає усі завдання правильно. Він отримує звання "ерудит").

1. Записати речення, підкреслити головні члени. Над кожним іменником надписати його рід та число.

*Київські каштани розцвітають у квітні.*

2. До поданих слів дібрати слова, подібні за значенням.

*Шлях — ; сміливий — ; говорити — ; недуга — ; морозний — ; співати — ; полум'я — ; холодний — ; щезає — .*

Як ці слова називаються?

3. Записати якомога більше слів, що означають кольори та їх відтінки. Скласти одне речення, використавши деякі з цих слів.

4. У прикметниках чоловічого і середнього роду з основою на м'який приголосний у родовому, давальному та місцевому відмінках однини перед закінченням пишеться ... (*во; його; знак м'якшення*). Навести приклади.

Мовні завдання до гри "Брейн-ринг". (Переможець той, хто дає правильну відповідь, розмірковуючи над правилами та виразами).

1. До поданих словосполучень дібрати протилежні за значенням і записати.

*Мир на землі — ...; Нове взуття — ...; Час біжить — ...*

*Тиша навкруги — ...; Теплий день — ...; Сонце світить — ...*

2. Виписати слова, вжиті в переносному значенні.

Прийшла чарівна зима. Розмалювала довкола свої візерунки. Вітер приглушено почав шепотіти. Сонце примружило свої очі та перестало гріти.

3. Перебудувати розповідне речення в питальне.

*Без повітря немає життя на Землі.*

4. Дописати рядки вірша.

Учора дощик накрапав,

А сьогодні — (*перестав*).

Сонечку радіють діти,

А в саду запахли (*квіти*). (*Н. Завальська*).

5. Визначити, яка початкова форма прикметника:

Це називний відмінок

а) чоловічого роду однини; б) жіночого роду однини;

в) середнього роду однини.

6. Пояснити, як ви розумієте прислів'я: "Зробив діло — гуляй сміло!".

7. До сполучення слів, ужитих у переносному значенні, дібрати сполучення слів у прямому значенні.

Н а п р и к л а д. *Ліс дримає — котик дримає.*

*Золота осінь — ...*

*Вередливий вітер — ...*

*Сонна пустеля — ...*

*Біла тиша — ...*

Одним із дієвих діалогічних методів є навчальна дискусія.

Ми вважаємо, що навчальна дискусія належить до ігрових форм навчання, що потребує співпраці учителя з учнями, оскільки висловлюються всі учасники, які задіяні у спільній діяльності.

Навчальній дискусії передує вступне слово вчителя (керівника дискусії). Ми визначилися з відповідними умовами, за яких дискусія забезпечує очікувані результати. Наведемо їх:

- Навчальна дискусія має бути спрямована на з'ясування проблеми;

- усі учасники мають бути підготовлені до неї;

- кожен її учасник повинен мати чітку постановку завдань;

- зауваження повинні бути зрозумілими.

Навчальна дискусія створює оптимальні умови для збагачення учнів необхідною інформацією, запобігає можливим помилковим тлумаченням, учить аргументувати, доводити власну думку, критично ставитись до чужих і власних суджень, сприяє створенню атмосфери доброзичливості, поваги до думок інших.

Ми розробили типи навчальної дискусії на мовну тематику для учнів 4 класу. Наведемо приклади.

**Т е м а. Способи вираження підмета і присудка.**

Прочитати речення:

*Соловейко співає навесні. Навесні соловейко — чудовий співак.*

— Яку інформацію про соловейка ви одержали з першого речення? Яку — з другого? Визначити підмет і присудок у першому і другому реченнях. Чи не потрапили ви у пастку?

1 у ч е н ь. З першим реченням упорався легко.

2 учениця. Визначаючи підмет і присудок у другому реченні, заперечалася: — Я вважаю, що в цьому реченні два підмети: *соловейко* і *співак*.

3 учениця. А я думаю, що слово *співак* — присудок, бо ми розглядали таке речення, як *Дмитрик — четвертокласник*, де слово *є четвертокласник* — присудок).

4 учень. Я здивувався, хіба слово *є* показує, яку дію виконує слово *Дмитрик*.

5 учень (*підготовлений заздалегідь учителем*). У другому реченні (як і в першому) слово *соловейко* — підмет. А от присудок тут незвичайний. Він складається з двох слів *є співак* і пояснює, хто ж такий соловейко.

Учитель. Часто в реченнях із таким незвичайним присудком може бути пропущена частина присудка або виражена словами *є, був, буде*, які легко відновити. Наприклад: *День ясний. (День був ясний). Котигорошко — казковий герой. (Котигорошко є казковим героєм)*.

Отже, про що ви дізналися з цієї дискусії? Яке визначення присудка зробите тепер? Вам потрібно обрати правильну, на ваш погляд, думку:

*Присудок* — це член речення, який показує, про кого чи про що говориться в реченні.

*Присудок* — це член речення, який показує, що робить підмет, хто (що) він, яким *є*.

Після обговорення учні вибирають правильну відповідь, аргументуючи її.

Для проведення навчальної дискусії ми дібрали такі завдання:

1. Визначити у реченнях підмети і присудки. Підкреслити їх.

*Зелений ліс — наш добрий дім. (Н.Кріль).*

**Леся Охріменко.** *Діалогічні методи навчання на уроках української мови в початкових класах. У статті розглядається впровадження діалогічних методів навчання української мови в початкових класах. Висвітлюється взаємодія учителя з учнями, учня з іншими учнями у процесі оволодіння ними мовними явищами та формування в учнів мовних і мовленнєвих умінь. Розкриваються види діалогічних методів, серед яких провідними є діалог, евристична бесіда, пізнавальні ігри, навчальні дискусії.*

**Ключові слова:** метод, діалогічний, навчання, евристична бесіда, мовні завдання, пізнавальні ігри, навчальні дискусії.

**Леся Охріменко.** *Диалогические методы обучения на уроках украинского языка в начальных классах. В статье рассматривается внедрение диалогических методов обучения украинскому языку в начальных классах. Освещается взаимодействие учителя с учащимися, ученика с другими учащимися в процессе овладения ими языковыми явлениями, формирование в учащихся языковых и речевых умений. Раскрываются виды диалогических методов, среди которых ведущими являются диалог, эвристическая беседа, познавательные игры, учебные дискуссии.*

**Ключевые слова:** метод, диалогический, обучение, эвристическая беседа, языковые задания, познавательные игры, учебные дискуссии.

**Lesya Ohrimenko.** *The dialogical methods of studies at the Ukrainian language lessons in the initial classes. The introduction of dialogical methods of the Ukrainian language studies in the initial classes is examined in the article. The problem of the teacher and students, student and students cooperation in the process of acquirement by them of the language phenomena and forming of the language and speech abilities is illuminated. The different types of dialogical methods are revealed. A dialogue, a heuristic conversation, cognitive games, educational discussions are the leading ones among them.*

**Keywords:** method, dialogical, studies, heuristic conversation, language tasks, cognitive games, educational discussions.

*Батьківщина — це твоя колиска. (О.Духнович).*

*Дніпро — це символ України. (В.Лучук).*

2. Довести, що в реченні від одного слова до іншого можна поставити питання (тому що в реченні слова об'єднані за змістом).

3. Поміркувати, як правильно сказати — *сполучення слів* чи *словосполучення*? Чим вони різняться?

Отже, діалогічні методи навчання спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів, оскільки вони глибоко зачіпають емоційно-мотиваційну сферу, формують в учнів дух змагальності з рідної мови, активізують творчі сили, розвивають логічне мислення, мотивацію та інтерес до вивчення української мови. Тому уроки з їх використанням найбільше подобаються учням і викликають у них зацікавлення.

#### Література

1. Алексюк А. М. Загальні методи навчання в школі / А. М. Алексюк. — К. : Рад. школа, 1981. — 206 с.
2. Вашуленко М. С. Українська мова й мовлення / М. С. Вашуленко. — К. : Освіта, 2006.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 367 с.
4. Державний стандарт загальної початкової освіти // Поч. школа. — 2011. — № 7. — С. 1—17.
5. Зимульдінова А., Проць М. Сучасний урок української мови в початковій школі. Тексти лекцій / А. Зимульдінова, М. Проць. — Дрогобич : ДДПУ, 2007. — 70 с.
6. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою. 1—4 класи. — К. : Видавничий дім "Освіта", 2012. — 392 с.
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи / О. Я. Савченко. — К. : Абрис, 1997. — 416 с.
8. Сухомлинський В. О. Учти вчитися // Вибрані твори: У 5 томах. — К. : Рад. школа, 1976. — Т. 5. — С. 426—437.
9. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. — К. : Рад. школа, 1949. — 213 с.